

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نقض مقررات حقوق بین الملل بشردوستانه در جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران

عنوان درس: ابعاد حقوقی دفاع مقدس

استاد: حمیدرضا حاجی زاده

نام و نام خانوادگی دانشجو: مهناز گودرزی

شماره دانشجویی: ۹۹۰۰۱۹۱۴۳

زیر گروه: ۳۱

مقدمه

جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران (۱۹۸۰ تا ۱۹۸۸ میلادی)، خسارات بسیاری همانند تلفات انسانی، آسیب گسترده به زیرساختهای نظامی و غیرنظامی، کاهش میلیاردها دلار درآمد نفتی و افت ارزش پول ملی به دو دولت درگیر وارد نمود. خاستگاه بروز این جنگ، اختلافات مرزی و ایدئولوژیک میان دو کشور و همچنین، جاهطلبی های سیاسی صدام حسین عنوان میشود. سرانجام، این جنگ با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ در تاریخ ۲۱ ژوئیه ۱۹۸۷ میلادی از سوی جمهوری اسلامی ایران، متوقف شد (فشلاقی و توحیدی، ۱۳۹۷، ص ۱۰۶). رژیم بعث عراق در طول جنگ به نقض حقوق

بشردوستانه پرداخت که از مهم ترین آنها ممنوعیت کاربرد تسلیحات شیمیایی و ممنوعیت تعرض به میراث فرهنگی بود که این امر مسئولیت بین المللی رژیم بعث عراق را به دنبال داشت. که در ادامه به این دومیورد پرداخته می شود.

الف- ممنوعیت کاربرد تسلیحات شیمیایی

رژیم بعث عراق ز اوار دی ماه ۱۳۵۹ کمتر از چهارماه پس از آغاز منازعه علیه جمهوری اسلامی ایران از سلاح های شیمیایی استفاده نمود و از زمستان ۱۳۶۱ هجری شمسی تا اتمام جنگ به کاربرد گسترده سلاح های شیمیایی علیه نیروهای ایرانی روی آورد. مسئولان ایرانی اعتراض های خود را به نض حقوق منازعه های مسلحانه و معاهده های بین المللی توسط رژیم بعث عراق به شورای امنیت سازمان ملل متحد تسلیم می کردند ولی با وجود این اعتراض ها ب میزان استفاده از سلاح های شیمیایی و حمله به مناطق مسکونی روستایی و شری افزوده شد (قشلاقی و توحیدی، ۱۳۹۷، ۱۱۰) با این وجود، نخستین حمله شیمیایی ثبت شده در سازمان ملل در جنگ ایران و عراق به منطقه ای میان هلاله و نی خزر واقع در غرب ایلام مربوط می شود. در ۱۳۶۰ خورشیدی عراق در مناطق هویزه، ارتفاعات الله اکبر، پل نادری و خرمشهر از گلوله شیمیایی استفاده کرد. در ۱۳۶۱ خورشیدی نیز از عوامل اعصاب، گاز نیتروژن و موستارد در آبادان، ساوجی، موسیان، تنکاب، شلمچه، گردنه بایر و چند شهر در جنوب استفاده شد که در مجموع ۱۳ تن جان باختند. در این سال با گسترش به کارگیری سلاح شیمیایی، مدیریت و رسته جنگ های شیمیایی در سازمان ارتش بعث ایجاد شد. در ۱۳۶۲ خورشیدی با انجام عملیات والفجر ۶ در جبهه مرکزی و عملیات خیبر در جنوب، میزان به کارگیری سلاح شیمیایی به وسیله رژیم بعث افزایش قابل توجهی یافت و در مجموع ۴۵ مورد استفاده از سلاح شیمیایی در این سال گزارش شد که بیش از چهار برابر سال قبل بود. به دنبال آن، ایران در آبان ۱۳۶۲ خورشیدی در نامه هایی به دبیرکل سازمان ملل با اعلام استفاده رژیم بعث از

سلاح شیمیایی در نقاط مختلف جبهه از جمله ۲ روستا در بانه خواستار اعزام نماینده‌ای برای مشاهده بیماران و سلاح‌های شیمیایی به کار رفته شد. در مقابل، عراق نیز در نامه‌ای خطاب به دبیرکل، ضمن رد اتهامات ایران، آنها را مانورهای مفتضح برای فریب جامعه جهانی و امتناع از توقف جنگ و پذیرش قطعنامه‌های شورای امنیت دانست. رژیم بعث مخالفت خود را با اعزام نماینده یا کارشناس یا گروه کارشناسان از طرف دبیرکل اعلام کرد و خواستار پایان جنگ یا حداقل اجرای قطعنامه ۵۴۰ شورای امنیت شد. در ۱۳۶۲ خورشیدی با آغاز عملیات خیبر جزایر مجنون یکی از مراکز استخراج نفت عراق به تصرف نیروهای ایران در آمد. رژیم بعث به منظور عقب‌راندن نیروهای ایران به کاربرد عامل عصبی تابون علیه رزمندگان اقدام کرد. جمهوری اسلامی ایران در پی کاربرد گسترده سلاح‌های شیمیایی در عملیات خیبر، در پنج نامه پی‌درپی خواستار رسیدگی سازمان ملل به این امر شد. به دنبال آن، کوفی عنان دبیرکل سازمان ملل در مارس ۱۹۸۴ میلادی با صدور بیانیه‌ای کوتاه اعلام داشت: شک نیست که دبیرکل، کاربرد سلاح‌های شیمیایی را در هر جا و هر زمان که انجام گیرد، اصولاً و قویاً محکوم می‌نماید. روز بعد دبیرکل تصمیم خود را مبنی بر اعزام هیاتی برای بررسی شواهد کاربرد سلاح شیمیایی ابراز کرد. در همان برهه از زمان، هیات منتخب دبیرکل متشکل از چهار کارشناس برجسته سلاح‌های شیمیایی از چهار کشور به ایران آمدند و گزارش خود را به دبیرکل تسلیم کردند. دبیرکل گزارش کارشناسان را به پیوست گزارش خود به شورای امنیت تسلیم کرد. وی در گزارش خود نوشت: «نتیجه‌گیری تمامی کارشناسان به اتفاق آرا تایید می‌نماید که سلاح‌های شیمیایی به کار رفته است» اما دبیرکل بدون ذکر نام رژیم بعث به عنوان استفاده‌کننده از سلاح‌های شیمیایی در پایان گزارش خود تاکید کرد که تنها راه‌حل آن است که به این درگیری غم‌انگیز که همچنان نیروهای گران‌بهای انسانی ایران و عراق را به نابودی می‌کشاند، پایان داده شود (خبرگزاری

جمهوری اسلامی ایران، ۲۳ دی ۱۳۹۸، کد خبر ۸۳۶۳۰۴۱۰)

بر اساس گزارشهایی که نهادهای ثالث بیطرف تهیه کرده‌اند، تردیدی وجود ندارد که نیروهای نظامی عراق در جریان جنگ علیه هدفهای نظامی و غیرنظامی در ایران، به دفعات از سال ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۸ دست به استفاده از انواع مختلف سلاحهای شیمیایی زده‌اند. هیچ تردیدی درباره استفاده از تسلیحات شیمیایی در آبادان، فاو و کرکوک علیه نیروهای نظامی، و همچنین در اشنویه و سردشت علیه مناطق شهری فاقد استحکامات دفاعی وجود ندارد. علاوه بر این میتوان به طور قطع تأیید کرد که عملیات بزرگی تحت عنوان انفال اولاً، با هدف نابودی تمام یا بخش بزرگی از جمعیت کرد ساکن در مناطق شمالی عراق انجام شده و ثانیاً، نیروهای عراق تحت فرماندهی علی حسن المجید (معروف به علی شیمیایی)، در قالب برنامه منظم دولتی، به دفعات از سلاحهای شیمیایی استفاده کرده‌اند. استفاده از تسلیحات شیمیایی در جریان مخاصمه، چه علیه اهداف نظامی و چه علیه مواضع شهری فاقد استحکامات دفاعی، قطعاً برخلاف تعهدات بین‌المللی دولت عراق به موجب حقوق عرفی و معاهدات حاکم بر مخاصمات مسلحانه بوده است. علاوه بر مسئولیت بین‌المللی دولت عراق، باید بر مسئولیت کیفری فردی عاملان و آمران این جنایات به موجب حقوق بین‌الملل پافشاری کرد. در پاسخ به این پرسش که آیا کاربرد تسلیحات شیمیایی علیه اهداف نظامی یا غیرنظامی در زمان جنگ ایران و عراق به موجب قوانین جزایی دو کشور یا به موجب حقوق بین‌الملل جرم انگاری شده یا خیر، باید گفت: اولاً، سوابقی از محاکمه و مجازات ناقضان قواعد زمان جنگ در محاکم نظامی (اعم از داخلی و بین‌المللی) پیش از دهه ۱۹۸۰ وجود دارد و لذا این جنایتکاران میدانستند که اعمال آنها با چه عواقبی مواجه می‌شود؛ ثانیاً، بی‌کیفرماندن خطرترین جنایات مورد توجه جامعه بین‌المللی، برخلاف اصول عدالت است؛ ثالثاً، باید در نظر داشت که «اصل قانونی بودن جرم و مجازات» یکی از اصول عدالت است و نباید از آن برخلاف سایر اصول عدالت استفاده کرد.

به بیان دیگر، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، در حقوق بینالملل، به نحوی متفاوت از حقوق داخلی اجرا میشود؛ امری که به ویژگیهای نظام حقوق بینالملل مربوط میشود (لازم به یادآوری است که این شیوه استدلال و نتایج آن، شباهت زیادی با استدلالات دادگاه نظامی بین المللی در نورنبرگ دارد). بر این اساس میتوان گفت که با احراز ممنوعیت کاربرد تسلیحات شیمیایی در دهه ۱۹۸۰، نیازی به احراز جرمانگاری صریح آن وجود ندارد. به این ترتیب اگر دادگاه بینالمللی حائز صلاحیت بتواند به موضوع رسیدگی کند، طبیعتاً نباید مشکل زیادی در بحث قانونی بودن جرم و مجازات داشته باشد. اما بررسی مراجع کیفری موجود نشان میدهد که حدود صلاحیتی آنها کوچکترین ارتباطی با جنایات مورد نظر در بحث حاضر ندارد.

بنابراین تنها راه موجود، به نظر نویسندگان این تحقیق، آن است که حقوق بین الملل کیفری در دادگاههای داخلی جمهوری اسلامی ایران اعمال شود. از آنجا که محاکم ایران دارای ارتباط سرزمینی و ارتباط شخصی (منفعل) با جرائم مورد بحث هستند، مسئله صلاحیت بهراحتی قابل حل است. اما در اعمال صلاحیت جزائی توسط دادگاه داخلی لازم است عناصر قانونی جرم بهدقت تعریف شود. جستجویی در قوانین کشور نشان میدهد که قانونگذار ایران به هیچ وجه عنایت شایسته‌ای به جنایات بین المللی نداشته و از این حیث ممکن است دادگاه های داخلی نیز حداقل در اعمال صلاحیت جزایی با پیچیدگیهایی مواجه شوند. پیشنهاد این تحقیق آن است که جنایات جنگی (در کنار جنایات علیه بشریت و جنایت نسل کشی) با عناصر و استانداردهایی که عموماً به عنوان بخشی از حقوق عرفی بین المللی شناخته شده، در قوانین داخلی ایران جرم انگاری شود تا محاکم ایران بتوانند ضمن تحکیم پایه های هنجاری حقوق بین الملل، در

جهت حمایت از قربانیان جنایات فجیع و مصائبی که بر ملت ایران رفته، به نحو مؤثر و البته مستقل و بیطرفانه، ایفای نقش کنند (شریفی طراز کوهی و مدرس سبزواری، ۱۳۹۵، صص ۱۴۸-۱۴۹).

ب- ممنوعیت تعرض به میراث فرهنگی

باینکه اسناد بین المللی ابتدا از واژه اموال فرهنگی استفاده میکردند، در سالیان اخیر یونسکو تمایل بیشتری برای کاربرد عبارت میراث فرهنگی نشان داده است. کنوانسیون حمایت از اموال فرهنگی در زمان مناسبات مسلحانه مصوب ۱۴ می ۱۹۵۴ که به دنبال تجربه تلخ جنگ جهانی دوم و عدم مرویت شهره بناهای تاریخی از حملات و بمبارانهای هوایی از سوی سازمان تربیتی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) وضع شد با اذعان به اینکه تمام اموال در فرهنگ جهانی سهمیه بوده و لطمه به اموال فرهنگی هر قوم به منزله لطمه به اموال کل بشر است، رویکرد جهانی گرای فرهنگی را در تعریف میراث فرهنگی مورد پذیرش قرار داده است). مطابق ماده ۱ کنوانسیون مزبور اموال زیر صرف نظر از منشا و مارک آنها اموال فرهنگی محسوب میگرددند. الف) اموال منقول و غیر منقولی که دارای اهمیت بسیار فراوان برای میراث فرهنگی هر ملت میباشد از قبیل آثار معماری-هنری یا تاریخی-مذهبی یا غیر مذهبی مناظر باستانی، مجموعه ساختمانهایی که از این حیث دارای ارزش تاریخی یا هنری میباشد. آثار هنری و نسخ خطی و کتب و سایر اشیا که دارای ارزش هنری-تاریخی یا باستان شناسی می باشند و همچنین مجموعه های مهم کتب و اسناد و نمونه های تقلیدی اموال مذکور در فوق. ب) بناهایی که منظور اصلی و واقعی از آنها حفاظت و نمایش اموال فرهنگی منقول (مذکور در بند الف است)، مانند موزه ها، کتابخانه های بزرگ، بایگانی ها و همچنین پناهگاه هایی که در صورت وقوع جنگ اموال فرهنگ اموال فرهنگی منقول مذکور در بند الف) در آنها نگاهداری میشود و ج) مراکزی که در آنجا تعداد قابل توجهی اموال فرهنگی مشروحه در بند الف) و ب) وجود دارد و مراکز آثار تاریخی نامیده میشود.

این کنوانسیون به منظور حمایت از اموال فرهنگی، بناها، اماکن و مراکز نگهداری اینگونه اموال را نیز میراث فرهنگی محسوب کرده است. به نظر میرسد تعریف ارائه شده نه تنها از جامعیت به دور است، بلکه سبب ضعف آن نیز شده است؛ این کنوانسیون میتواند در مورد شمار اندکی از ساختمانها، بناها و اشیای واقع در قلمرو هر یک از دولتهای عضو، آنگونه که خود مناسب میدانند، اعمال شود. به دیگر سخن، مسئله تشخیص و تعیین چنین مالی امری است که به حقوق داخلی هر دولت مربوط میشود (فروغی و غنی، ۱۳۹۴، ص ۳۳۷).

سال از زمانی که ایران و عراق معاهده لاهه ۱۹۵۴ درباره حفاظت از اموال فرهنگی هنگام جنگ مسلحانه را امضا کرده بودند می گذشت که جنگ تحمیلی از سوی عراق علیه ایران آغاز شد. بر اساس این معاهده هر دو کشور امضا کننده متعهد می شدند که اموال فرهنگی بناها و مجموعه های تاریخی را چه در سرزمین خود و چه در قلمروی مقابل محترم شمارند و در زمان اشغال سرزمینی دیگر برای حفاظت از میراث فرهنگی آن منطقه کوشش کنند اما این معاهده هنوز نتوانسته مانعی برای تخریب نشدن آثار تاریخی ملت ها در هنگام جنگ شود. وقوع جنگ در ۵ استان مرزی کشور باعث شد آثار تاریخی ایران تا مرز نابودی کامل پیش بروند. به عنوان مثال خانه معتمد وزیری در سنندج ۵۰ درصد تخریب شد و امروز از آن بنا یک فضای سبز باقی مانده است. تپه تاریخی ربط در استان آذربایجان غربی بمباران شد. قلعه تاریخی سنیگان در شهر اشنویه در اثر حملات هوایی دشمن بطور کامل تخریب شد. بنای عمارت خسرو در قصر شیرین، بنای چهارطاقی، کاروانسرای عباسی و بنای تاریخی بان قلعه در قصر شیرین در استان کرمانشاه تا مرز تخریب کامل آسیب دیدند. همچنین خانه صادرم الدوله، تکیه معاون الملک و تکیه بیگلریگی از گزند دشمن در امان نماندند. مناطق باستانی و بناهای تخریب شده در استان ایلام شامل قلعه والی در شهر ایلام، قلعه پوراشرف دره شهر در روستای شیخ مکان و قلعه گنجانچم در نزدیکی شهر مهران از جمله این مناطق است. بیشترین آسیب را میراث فرهنگی خوزستان دید محوطه باستانی ایوان

کرخه، تپه های دوسلق، تپه باستانی فکه، تپه های باستانی ام دبس، محوطه باستانی چغازنبیل، بنای تاریخی کوشک حمیدیه، هفت تپه و گورستانهای سلطنتی آن، قلعه باستانی شوش، قدمگاه حضرت ابراهیم خلیل و... در استان خوزستان، خانه امام جمعه تهران، تپه هگمتانه در همدان، و قلعه فلک الافلاک در خرم آباد از دیگر آثار باستانی است که در طول هشت سال دفاع مقدس صدمه دیدند. تخریب مسجد جامع اصفهان به عنوان بخش مهمی از میدان نقش جهان اصفهان و آسیب به چغازنبیل خوزستان از جمله مواردی بود که عراق را محکوم به زیر پا گذاشتن معاهده لاهه می کرد. چرا که در آن زمان این دو محوطه تاریخی به همراه تخت جمشید در فهرست میراث جهانی ثبت شده بودند و عراق می بایست از آسیب رساندن به آن خودداری کند که چنین نشد. شاید آنقدر حمله عراق به ایران ناگهانی بود که ایران مجالی برای نگهداری از آثار چند هزار ساله خود نداشت. تخریب های انجام شده در جنگ باعث شد تا ایران از سازمان یونسکو بخواهد که از بناها و محوطه های تاریخی آسیب دیده بازدید کند عراق نیز این درخواست را از یونسکو داشت. آن زمان مدیرکل یونسکو از هر دو کشور خواست که معاهده لاهه را به صورت دقیق اجرا کنند. یک سال بعد ایران به این سازمان اعلام کرد که فردی را از یونسکو برای نظارت بر اجرای این معاهده می پذیرد اما عراق فرد مورد نظر را نپذیرفت و از معرفی فرد دیگر نیز خودداری کرد (خبرگزاری مهر، ۵ مهر ۱۳۹۱).

به طور کلی جنگ تحمیلی عراق علیه ایران هیچ مبنای حقوقی ندارد و بر اساس حقوق بین الملل مصداق تجاوز می باشد که موارد نقض حقوق بشردوستانه بر اساس حقوق بین الملل نیز در آن وجود داشت و باعث مسئولیت بین المللی رژیم بعث عراق بوده است.

منابع:

- شریفی طرازکوهی، حسین و ساسان مدرس سبزواری (پاییز ۱۳۹۵)، "کاربرد تسلیحات شیمیایی در جنگ ایران و عراق از منظر حقوق بین الملل کیفری"، فصلنامه پژوهش های حقوق عمومی، سال هجدهم، شماره ۵۲.
- قشلاقی نیگجه و احمدرضا توحیدی (۱۳۹۷)، "واکاوی جنگ رژیم بعث عراق علیه ایران از منظر حقوق بشردوستانه"، فصلنامه مطالعات دفاع مقدس، دوره ۴، شماره ۳، پیاپی ۱۵.
- فروغی، فضل الله و کیوان غنی (۱۳۹۴)، "جنايات جنگی علیه میراث فرهنگی در مخاصمات مسلحانه"، مطالعات حقوق کیفری و جرم شناسی، دوره ۲، شماره ۴ و ۵.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (۲۳ دی ۱۳۹۸)، "کاربرد سلاح شیمیایی رژیم بعث و سکوت منادیان حقوق بشر"، کد خبر 83630410، برگرفته از سایت <https://www.irna.ir/news/83630410>
- خبرگزاری مهر، ۵ مهر ۱۳۹۱، "بناهای تاریخی و میراثی که در جنگ تحمیلی تخریب شد"، برگرفته از سایت <https://www.mehrnews.com/news/1705115/>